

MARTÍNEZ ROMERO, Tomàs: *La literatura profana antiga i el Cançoner satíric valencià*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2010; «Biblioteca Milà i Fontanals», núm. 57.

LLÚCIA MARTÍN PASCUAL

Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana

El conjunt factici d'obres que Miquel i Planas va ordenar com *Cançoner Satíric Valencià* representa un dels fenòmens literaris més interessants de la València de la segona meitat del xv i primeries del xvi. A l'èxit d'aquestes obres va contribuir la difusió impresa i la facilitat a l'accés a la lectura, si bé algunes es conserven en forma manuscrita únicament.

La localització d'aquesta sèrie d'obres, algunes connectades entre elles com és el cas del *Procés de les olives* i *Lo somni de Joan Joan*, a la València urbana de finals del xv, el fet que algunes siguin obres col·lectives, tot i que d'altres ho són d'un autor o anònimes, va popularitzar l'etiqueta d'«escola satírica» que ha anat acompanyant el grup d'autors que les va produir, amb el condicionant que les obres eren fruit de la tertúlia literària de personatges benestants, allunyats dels estaments aristocratitzants i per tant, representants d'una cultura ciutadana suposadament burgesa.

No podem dir, doncs, que siguin obres que han gaudit de les preferències de la crítica, ans al contrari, la intranscendència dels temes tractats ha fet que no es consideraren obres de caràcter elevat, pròpies d'una cultura cortesana. Les diferents edicions antigues entre 1497 i 1561 ens indiquen, però, que eren obres conegudes i per tant d'una certa entitat que no explica l'abandó posterior. A aquest bandejament va contribuir la liberalitat en el llenguatge i la forta censura imposada a aquests textos, ja que no era ben vist tractar temes eròtics i sexuals i, més encara, exposats per personatges femenins que reivindicaven el seu dret a triar amant i a gaudir de l'acte amorós.

Miquel i Planas va escollir, arbitràriament, una sèrie d'obres en les quals va observar un denominador comú i aquest va ser la parella de qualificatius *satíric* i *valencià*, dos atributs que les han acompanyat i, més encara, han vinculat fins al tòpic la vena literària satírica amb el caràcter valencià. Martí de Riquer hi dedica un petit apartat al volum III de la seua *Història de la literatura catalana*, amb el títol «Bernat Fenollar i els seus amics», de manera que es considerava aquest personatge, prevere de València i també autor —o coautor— d'obres religioses, el capdavanter del moviment satíric. Les obres considerades majors, el *Procés de les olives* i *Lo somni de Joan Joan*, han estat editades després de 1911: la primera vegada el 1982 per Vicent Pitarch i Lluís Gimeno en un volum titulat *Poesia eròtica* de l'editorial Tres i Quatre —que també inclou altres textos de menor extensió—, i la segona el 1988, a càrrec dels mateixos editors amb una introducció de Salvador Jàfer, en la col·lecció l'Estel també de l'Editorial Tres i Quatre.

Tomàs Martínez Romero, ja als anys 1989 i 1990, en sengles articles redactats en col·laboració amb Isabel Micó, decideix posar les coses al seu lloc i tractar les peculiaritats literàries d'aquests textos, però també relacionar-los amb les seues hipotètiques fonts: el corrent satíric que té unes arrels ben definides i que es remunta als sirventesos de la literatura trobadoresca, els *fabliaux* i totes les narracions que es conserven en el segle XIV de tema burlesc en vers, per exemple el *Llibre de fra Bernat*, la *Disputació d'en Buch e son cavall*, o en prosa, com els contes plaents de Turmeda. A més no cal oblidar el reflex que en aquestes obres trobem de la societat del moment: la problemàtica dels matrimonis desiguals; esdeveniments amb un cert ressò, com ara epidèmies, processos de la Inquisició, modes literàries; per no parlar del llenguatge col·loquial i els exercicis d'enginy en tota la sèrie d'eufemismes sexuals, frases fetes, refranys i altres expressions que amaguen, amb dobles sentits, situacions irrisòries. No hi ha cap dubte, però, del caràcter culte dels autors, no tots pertanyents a l'estament burgès, ja que hi ha eclesiàstics com el propi Fenollar i també membres de l'aristocràcia. Ara bé, la major part estan relacionats amb el món jurídic: funcionaris, notaris que tenen uns amplexos coneixements retòrics i que, per la seua posició benestant pretenen adquirir unes formes aristocratitzants imitant, fins i tot, les formes literàries. Les obres del *Cançonier satírich* —denominació que seguirem utilitzant— pretenen bàsicament la diversió i no sembla que amaguen cap tipus de conducta moralitzant. Aquest és un dels primers punts de reflexió que ens presenta Tomàs Martínez: efectivament, la sàtira del *Procés de les olives* sobre les capacitats amatòries dels vells o la que es fa en el *Colloqui de dames* semblen pur divertiment en principi, ara bé, l'humor medieval té un cert to d'ambigüitat, tot i que en aquests textos l'objectiu moral no està del tot explicitat, i es busca la comicitat lúdica més que no la crítica que porta implícita la sàtira, i en això se separen d'una altra obra com l'*Espill* de Jaume Roig.

El volum que tenim a les mans no és només la recopilació dels treballs que Tomàs Martínez ha anat realitzant durant els seus anys de vida acadèmica dedicats a la literatura medieval, sinó el primer volum de referència sobre els textos recollits sota la denominació de *Cançonier satírich valencià*. Els treballs que recopila el volum van des dels més primerencs de 1989-1990 i 1992, fins les publicacions més recents primer aparegudes en altres revistes o volums miscel·lanis. Sempre és benvinguda una publicació que recull totes aquestes aportacions diverses i disperses, a les quals la reunió en un volum dota d'un fil argumental que d'altra manera és difícil de connectar. A més, la nova publicació suposa un procés de revisió i actualització, tal com demostra la bibliografia final.

L'organització dels nou treballs de Tomàs Martínez presenta unes consideracions generals sobre el conjunt d'obres a tractar, una interpretació concreta d'algunes d'aquestes: *Colloqui de dames*, *Obra feta per als vells*, de la qual hi trobem la primera edició, o bé treballs d'anàlisi concreta que en revelen dades sobre el context cultural o sobre esdeveniments socials coetanis.

En el primer treball, «De la categorització a la individuació del *Cançonier*

satirich valencià de Miquel i Planas», Martínez delimita el camp literari a tractar, repassa la definició de sàtira, la influència de tractats mèdics i, sobretot, les característiques del discurs: un diàleg aparentment transgressor però que declaradament es realitza en el marc d'una diversió honesta, situació que té nombrosos precedents literaris, entre els quals el *Decameron*. El segon capítol, «El món dels *fabliaux*», se centra en aquests textos representatius de la literatura satírica, que presenten situacions paral·leles a algunes escenes de les obres del *Cançoner satíric*, com per exemple l'escena inicial de *Lo Somni de Joan Joan*, en què el protagonista arriba per les teulades a l'habitació d'una dona que acaba de ser mare, i que comet adulteri amb el seu visitant. Després d'amagar-se sota el llit, el protagonista té un somni on apareixen diferents contertulianes que visiten l'amiga partera i escolta la conversa. Un detall d'aquesta conversa és l'argument del següent capítol del volum: «*Lo somni de Joan Joan*, Corella i *Tirant*» en el qual es revelen les preferències literàries de l'autor, Jaume Gassull, a través de les lectures que una de les dones afirma conèixer: Corella i *Tirant*, tanmateix es va més enllà i es destaquen paral·lelismes de lo *Somni de Joan Joan*, sobretot pel que fa a l'afectació en el parlar i les bones maneres que les dones usen entre elles, amb la *Vesita* de Fernández de Heredia i el *Cortesano* de Lluís de Milà.

Per la poca atenció que han merescut, destacaríem els capítols dedicats al «*Colloqui de dames: un món de transgressions*» i «*Obra per los vells* de Joan Moreno». El primer és un extracte del treball de Martínez-Micó de 1989-1990, «Realitat i ficció al *Cançoner satíric valencià*», publicat en el número 42 del *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. El fet de centrar-se en el *Colloqui de dames* ens apropa a una de les obres més interessants i maltractades del conjunt. Interessant per la conversa que mantenen tres dones: una casada, una viuda i una beata, sobre les seues intimitats sexuals, insatisfaccions i remeis a aquestes frustracions. Però no hi ha només això: ens sorprèn saber que són lectors del Boccaci, qui ha deixat les dones malparades en el Corbaccio. El *Colloqui* ha estat una obra maltractada per la irreverència de mostrar aquesta discussió femenina en una església un divendres sant, quan ja sabem que es tracta d'una burla dels encontres amorosos de poetes com Petrarca i March el mateix dia en el mateix marc. D'altra banda, el contingut del diàleg (experiències sexuals, avortaments, postures contra natura, reparació de virginitat, adulteris), ha fet menysprear l'obra, si bé el que aquesta reflecteix és el coneixement de la ciència mèdica referida a la fisiologia femenina i continguda en tractats com el *Trotula*, de gran acceptació a l'Edat Mitjana. La figura de la beata mereix una comparació amb la de *Celestina* pel seu bon coneixement naturalístic i pels afers d'alcovota que també practica. El *Colloqui*, doncs, ens transmet les interioritats femenines, escoltades per un vellet que recrimina les dones per la inadequació de la conversa al lloc sagrat; la resposta de les dones serà la vexació del vell, amb la qual cosa el component de censura desapareix.

En un altre sentit, l'*Obra per los vells* critica la desmesura dels hòmens de certa edat que encara volen mantenir relacions sexuals i no s'adonen que els cal

una vida tranquil·la i virtuosa. Es tracta del mateix tema de discussió del *Procés de les olives*, en el qual Joan Moreno defensava el dret dels vells a practicar l'amor, mentre que ací pretén més aviat aconsellar que no es lliuren a tal pràctica. El *Colloqui de dames* i *l'Obra feta per a vells*, a diferència del *Procés de les Olives* i lo *Somni de Joan Joan*, impreses a València el 1497, es conserven en el manuscrit 155 de la BUB, conegut com el *Jardinet d'orats*, al costat d'obres de Corella, de Romeu Lull, d'altres poetes profans i d'obres religioses en vers i prosa.

De totes les obres del cançoner, Martínez intenta dedicar especial atenció a l'obra considerada menys irreverent —en comparació amb d'altres que parlen obertament de les capacitats sexuals d'homes i dones— però que ha dut de cap els lingüistes més reputats. Es tracta de la *Brama dels llauradors*, a la qual es dediquen tres dels nou capítols del volum: «Ecos mèdics i literaris d'una pestilència medieval: la *Brama dels llauradors* i *l'Espill*»; «La *Brama* o el llenguatge de la revolta»; «Un lector siscentista de la *Brama*». Obra atribuïda a Gassull, s'ha considerat en algun moment una rèplica de les *Regles d'esquivar vocables grossers e pagesívols*, un tractadet de correcció lingüística, contra el qual, sembla, s'havien alçat els llauradors. Efectivament, interessa el valor lingüísticoestilístic del document, ja que ens presenta una sèrie de mots i expressions considerats col·loquials en boca d'uns avalotadors, i contrastats per les paraules més educades de Gassull, qui defensa i, alhora, es pronuncia, sobre el parlar dels pagesos. També ens interessa la *Brama* per l'allusió a la pesta que assola la ciutat de València, situació que l'autor viu en la seua horta i, en un moment de repòs, es produeix l'avalot dels llauradors. Aquesta allusió a l'epidèmia també apareix a *l'Espill*, que l'autor viu en una situació semblant: refugiat a Callosa, ociós i trist, es proposa escriure una obra de reflexió sobre les dones per al seu nebot. Possiblement es tracta de la pesta de 1460, tot i que hi ha notícies d'epidèmies anteriors i una extensa documentació sobre la necessitat d'aïllar les ciutats infectades i les recomanacions sanitàries als habitants. La *Brama* i *l'Espill*, doncs, com tantes altres obres, tenen com a excusa literària el refugi en el camp fugint d'una epidèmia, i l'ociositat de l'autor que veu interrompuda la seua tranquil·litat per un afer que l'invita a posar-se a escriure. El text de la *Brama* es va editar el 1561 en un llibre en què també hi trobem *l'Espill*, el *Procés de les Olives*, *Lo Somni de Joan Joan*, precedides d'un famós prefaci d'Onofre Almudéver. Tanmateix, Martínez Romero ens fa notar, en el darrer dels tres treballs, que es conserva una versió manuscrita de la *Brama* en el ms. 88 de la Biblioteca de Catalunya, amb unes notes en llatí d'un anònim lector, i que indiquen l'interès que aquesta obra va tenir en el segle XVI, bé pel tema lingüístic, bé per tractar-se d'un document que narra una revolta.

El volum clou amb un capítol dedicat a «L'obra profana d'Andreu Martí Pineda», també coneguda gràcies a l'edició de 1561, on trobem una interessant *Disputa de viudes i donzelles*, *Consells a un casat* i *Consells a una casada*, tres obres representatives d'una tendència del moment que podríem anomenar literatura matrimonial, i que havien posat de moda tractats com *De institutione feminae christianae* de Joan Lluís Vives, entre altres obres. Ara bé, al costat de la

seriositat d'aquests tractats, l'obra profana de Pineda se'n presenta com un exercici relaxant, sense oblidar una certa formalitat en la conducta dels esposos o bé a l'hora de contraure matrimoni: d'ací la discussió per elegir entre una viuda o una donzella com a millor esposa.

Els nou treballs de Tomàs Martínez reflectits en aquest volum representen, hui per hui, el recull més complet de reflexions sobre el conjunt d'obres que es van catalogar com *Cançoner satíric valencià*, a les quals la crítica ha dedicat poca atenció, excepte en èpoques més recents. La visió de conjunt que ofereix aquest llibre, posa de manifest errors o tòpics que ací s'intenten matisar, assenyalant les particularitats de cada obra, les fonts, la relació entre elles, l'interessant discurs literari que transmeten a partir de les formes dialogades, els límits de la sàtira i la no explicitació d'una ideologia o moralitat, fet que corrobora el caràcter intranscendent dels temes tractats, on el que predomina és el *divertimento*.

SANSANO, Gabriel i Pep VALSALOBRE (eds.): *Fontanellana. Estudis sobre l'època i l'obra de Francesc Fontanella (1622-1683/85)*, Girona: Documenta Universitària, 2009.

NARCÍS FIGUERAS CAPDEVILA

Universitat Oberta de Catalunya, Estudis d'Arts i Humanitats
nfigueras@uoc.edu

Si els darrers vint-i-cinc anys han estat tan prolífics pel que fa a la recerca sobre la producció literària catalana d'època moderna, que n'estava molt necessitada, i n'han canviat la fesomia, el material conegut i editat i les interpretacions disponibles, el cas del poeta i dramaturg siscentista Francesc Fontanella i Garraver (Barcelona, 1622-Perpinyà 1682/1683), al seu torn, destaca darrerament per les ocasions d'estudi i debat que li han estat dedicades i que permeten fins i tot de parlar d'una certa «moda» acadèmica. És cert que Fontanella no havia «caigut» mai del tot de les preocupacions i dels interessos d'investigadors diversos, com s'encarreguen d'assenyalar (i d'anomenar-los personalment) els editors de l'obra que comentem en els seus textos introductoris (ps. 11-18). Cal recordar que l'obra de Fontanella havia estat editada i estudiada primerencament els anys 80 i 90 del segle xx — a molts anys de distància del xvii en què fou escrita, però — per M. Mercè Miró (1929-2010); malauradament Miró va traspasar al cap d'una mica més d'un any d'haver aparegut aquest volum miscel·lani, que li és especialment dedicat pels editors i que inclou una contribució seva (on uneix dos dels escriptors pels quals mostrà interès al llarg de la seva trajectòria, Fontanella i Verdagner).

Ha estat, però, en els darrers cinc anys, com diem, que s'han multiplicat els estudis i les edicions, l'aprofundiment biogràfic, necessari encara, i les lectures